

NETRADICINIS PASAKOJIMAS APIE PILIETIŠKUMĄ

Rec.: Leonidas Donskis, *Pilietinis ugdymas: bendrojo lavinimo mokyklų 10 klasės vadovėlis*, Vilnius: Versus aureus, 2010.

Unikali integracijos principais besiremianti pradinio ugdymo vadovėlių serija „Vaivorykštė“¹, istoriko Alfredo Bumblauskio rašomas naujus praeities aspektus atskleidžiantis istorijos vadovėlis penktokams ir kiti panašūs pavyzdžiai leidžia teigti, kad šiuo metu Lietuvoje vyksta mokyklinio vadovėlio atnaujinimo būdų paieškos. Visa tai verčia atsigręžti į seniau išleistus netradicinius vadovėlius. Vienas jų – prieš penkerius metus pasirodęs žinomo filosofo Leonido Donskio vadovėlis *Pilietinis ugdymas*. Jis apibūdinamas kaip bene pirmasis europietiškas vadovėlis Lietuvoje² ar kaip vadovėlis, grįstas geriausiomis humanitarinių mokslų tradicijomis³.

Donskio leidinys buvo aptariamas labiau panaudojimo mokymo(si) procese aspektu⁴, o ne žanro požiūriu, nors būtent specifinis žanras, mūsų nuomone, yra vienas unikalių šios knygos bruožų. Pats autorius teigė, kad „šio vado-

vėlio struktūra, analizės objektų ir pagrindinių temų dėstymas yra neįprasti“ (p. 13). Gali kilti klausimas: kodėl ši knyga atsidūrė istorikės akiratyje? Pirma, pilietinis ugdymas glaudžiai susijęs su istorija – neretai jo moko istorijos mokytojai. Antra, pilietinis ugdymas yra savime integralus mokslas. Užsienyje, kaip teigia sociologas Arūnas Poviliūnas, pilietinis ugdymas yra organiškai suaugęs su socialinių mokslų (politiniai mokslai, teisė, ekonomika, sociologija) didaktika⁵. Lietuvoje, jo teigimu, yra kiek kitokia situacija – „mokiniai įpranta gauti žinias, kurias jie laiko socialinėmis, mokydami humanitarinių dalykų“⁶. Tai, beje, patvirtina Donskio vadovėlio pratarmės autorius ir talkintojas metodiniais klausimais Vytautas Toleikis, teigdamas, kad pilietinis ugdymas turi daug ką bendra su doriniu, estetiniu lavinimu, literatūra, istorija, muzika, menu (p. 8).

Reikia konstatuoti, kad pilietiškumui ugdyti skirtos Lietuvos mokymosi priemonės vertinamos gana prastai. 2010 m. vykusioje Taikomosios politikos instituto konferencijoje „Įtraukianti politika: paklausk ar pasiūlos problema?“ Vilniaus licėjaus direktorius Saulius Jurkevičius kalbėjo apie nekokybiškai parengtus pilietinio ugdymo vadovėlius, kuriuose pagrindinis dėmesys skirtas politinėms teorijoms ir tarptautinių organizacijų struktūroms⁷.

¹ Plačiau apie šiuos vadovėlius, jų idėją ir panaudojimo galimybes žr. <http://vaivorykste.eu/>.

² Žr. Vytautas Ramanauskas, „L. Donskis: ‘Piliečių tampama tik nuolat ugdant lojalumą, pagarbą ir toleranciją‘“, in: *Universiteto žurnalistas*, [prieiga internetu], in: <http://www.universitetozurnalistas.kf.vu.lt/2010/03/1-donskis-%E2%80%9Epilieticiu-tampama-tik-nuolat-ugdant-lojaluma-pagarba-ir-tolerancija%E2%80%9C/>, [2015-02-17].

³ Žr. Arūnas Poviliūnas, „Sociologinės įžvalgos sociologijos didaktikai“, in: *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2013, Nr. 2 (33), p. 202.

⁴ Žr. Mykolas Fedaravičius, „Leonido Donskio vadovėlis ‘Pilietinis ugdymas’ – išryškinti universalią žmogaus patirtį“, [prieiga internetu], in: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-05-24-mykolas-fedaravicius-leonido-donskio-vadovelis-pilietinis-ugdymas-isryskinti-universalia-zmogaus-patirti/45341>, [2015-02-05].

⁵ Arūnas Poviliūnas, „Sociologinės įžvalgos sociologijos didaktikai“, p. 191.

⁶ Ten pat, p. 202.

⁷ Saulius Jurkevičius, *Pilietinis ugdymas Lietuvos mokyklose: gražūs siekiai ir vargana realybė*, [prieiga

2012 m. atliktas tyrimas rodo, kad kai kurie pilietiškumui skirti lietuviškieji vadovėliai – tai politologijos, psichologijos, etikos, istorijos fragmentiškų žinių perteikimas, kur nepakankamai vystomi gebėjimai analizuoti sociopolitines aktualijas bei realijas⁸. Dėl to nepasiekiamas vienas svarbiausių pilietinio ugdymo tikslų – suprasti savo, kaip jauno žmogaus ir valstybės piliečio, vaidmenį visuomenės gyvenime ir sąmoningai už jį prisiimti atsakomybę. Rašydamas vadovėlį Donskis nuėjo kitu keliu. Kaip teigia pats autorius, „šio vadovėlio tikslas yra ne išdėstyti apibrėžtis ar pateikti formuluotes, kurias moksleiviai turėtų nekritiškai perimti ir paskui kartoti kaip neginčytiną tiesą, o paskatinti savarankiškai mąstyti ir diskutuoti apie tai, ką manome esant svarbiausiais ir aktualiausiais dalykais Lietuvoje ir pasaulyje“ (p. 13). Istorijos ugdymo srityje tokius tikslus labiau atliepia *vadovėliai – darbo knygos*. Joms būdinga autoriaus (-ių) teksto ir „dirbančiosios“ dalies sintezė. Šią dalį sudaro pirminiai ir antriniai tekstiniai bei vaizdiniai šaltiniai, glaudžiai susieti su užduočių, klausimų ir pratybų sistema. Tiesa, teisybės dėlei reikia pasakyti, kad istorikų vis labiau kritikuojami daugiamoduliniai, struktūruoti, neutralaus turinio, enciklopedinio pobūdžio vadovėliai kaip neįtaigūs, nepatrauklūs moksleiviams. Užsienyje kalbama apie nostalgiją tradicinei istorijos pasakojimu besiremiančiam pedagogikai (angl. *traditional pedagogy based on telling a story*)⁹. Donskis vadovėlyje

grįžta prie teksto, prie pasakojimo. Žodžiu, tai vadovėlis – *skaitymo knyga*. Tradiciniam šio tipo vadovėliui paprastai būdinga autoriaus ar autorių pasakojimas, kaip buvo ar yra iš tiesų, suskirstytas į dalis, skyrius ir paragrafus, po kurių gali eiti klausimai, skirti vadovėlio autoriaus pateiktoms žinioms pakartoti, ar vadovėlio teiginius patvirtinančios, konkretinančios iliustracijos. Tad ar Donskis, pasitelkęs vadovėlio kaip skaitymo modelį, gali realizuoti užsibrėžtus tikslus išmokyti moksleivius savarankiškai mąstyti ir diskutuoti, ir jei taip, kaip?

Visų pirma, gali paradoksaliai skambėti teiginys, kad vos 17 nespaltotų iliustracijų turintis leidinys yra labai vaizdus. Patiksliname – išorinio (regimojo) vaizdumo stokojantis leidinys yra vidujai vaizdus. Tai lemia daugybė pavyzdžių, aprašymų, citatų, kūrinių (eilėraščių), užuominų. Neretai tam tikros sampratos ar sąvokos aptarimo išeities tašku tampa konkreti istorija. Antai leidinyje pasitelkti pasaulio ir Lietuvos istorijos fragmentai: XIX a. pabaigos Alfredo Dreyfuso byla, Suomijos Žiemos karas, 1988–1991 m. Lietuvoje, leidžia konkrečiai, o ne vien abstrakčiai kalbėti apie pilietinės visuomenės esmę (p. 132–138) arba Olandijos žurnalisto ir kino menininko Teo van Gogho nužudymas, įvykdytas 2004 m. islamo fanatiko, tampa pretekstu papasakoti apie tolerancijos tradicijos susiformavimą, raidą ir galimą jos pabaigą ne tik Olandijoje, bet ir visame demokratiame pasaulyje (p. 109–112). Šios konkretybės sąlygoja vadovėlio pasakojimo poveikumą, tokį svarbų mokantis. Tiesa, daugybė minimų autorių, detalių reikalauja iš skaitytojo gero kultūrinio konteksto (literatūros, dailės, filosofijos ir t. t. kūrinių) išmanyti. Antai minėdamas Smilovičiuose gimusį ir Vilniuje besimokusį Chaimą Sutiną autorius teigia, kad jo „nutapyti veidai įsirėžia į atmintį lygiai taip pat kaip ir Modiljanio tapytos moterys“ (p. 93). Tačiau tam, kad skaitytojas galėtų vaizduotėje palyginti šiuos tapytojus, akivaiz-

internetu], in: <http://www.taikomojipolitika.lt/portfolio/jurkevicius/>, [2015-02-17].

⁸ Plačiau apie tai žr. *Pilietiškumas ir pilietinė visuomenė: lyginamoji pilietiškumo sampratos analizė*, Vilnius, 2012, p. 22–28, [prieiga internetu], in: http://www.3sektorius.lt/docs/Pilietiškumas_analize_final_2013-01-17_16_00_54.pdf, [2015-02-05].

⁹ Žr. Christian Laville, „Historical Consciousness and Historical Education: What to Expect from the First to Other“, in: Peter Seixas (ed.), *Theorizing Historical Consciousness*, Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2004, p. 172–173.

du, būtinas neblogas dailės istorijos išmanymas, nes šių dailininkų iliustracijų vadovėlyje nerasime. Vadovėlio pagavumą lemia ir autoriaus rašymo maniera. Tai nepretenduojantis į vieną tiesą, „uždarą“ vaizdą (nevengiama įvardyti tam tikras „tiesas“, vertybes, pavyzdžiui, patriotizmą, ambivalentiškumą), autoriaus svarstymų kelius, abejones atskleidžiantis (tai nurodo klausiamieji sakiniai) tekstas. Susidaro įspūdis, kad autorius tiki, „serga“ tuo, ką sako, ir trokšta savo mintimis „užkrėsti“ jaunuosius skaitytojus. Jis neslepia simpatijos moderniajai pilietinei visuomenei, kosmopolitizmui, humanistinei kultūrai, etiniam universalizmui.

Vadovėlis parašytas *visuminio* ar *holistinio ugdymo* dvasia. Jos esminė idėja – niekada negalima suprasti reiškinių, kurie suvokiami izoliuotai, todėl visuminį, integruotą tikrovės pobūdį gali atskleisti tik darni, integruota žinių sistema¹⁰. Vadovėlio holistinis pobūdis pirmiausia aiškėja iš to, kad čia, skirtingai nei kituose pilietinio ugdymo vadovėliuose, yra susiejamos ne tik istorijos, politologijos, sociologijos, teisės žinios, bet ir politinės ir socialinės filosofijos, meno, literatūros veikalų interpretacijos. Pastarosios laikytinos dar viena šio vadovėlio naujove. Beje, autorius ne vienoje vietoje pripažįsta, kad klasikinė literatūra geriau atveria tam tikrus visuomenės skaudulius nei politinės filosofijos traktatai (p. 66, 68). Tačiau kodėl vadovėlio autorius pirmenybę suteikė užsienio, o ne lietuvių literatūrai? Pats Donskis radijo laidoje „Kultūros savaitė“, svarstydamas apie patrauklų pilietinio ugdymo modulio rengimą moksleiviams ir prisimindamas šio vadovėlio rašymo patirtį, teigė: „Susiūriau su dilema, ar man pamėginti eiti seniai pramintu keliu mėginant iš naujo suaktualinti tą lietuvių literatūros medžiagą, kuri formavo mane kaip buvusį lituanistą (aš pats studija-

vęs aušrininkus, varpininkus, Valančių – visą tą medžiagą, kurią mes tradiciškai siejame su Lietuvos gimimu XIX–XX amžiuje)? Bet aš supratau, kad tai man būtų pačiam neįdomu. Aš netikiu, kad ji būtų įdomi vaikams tiek, kad jie ja visiškai persiimtų.“ Dėl to autorius vadovėlį kūrė per tam tikras europietiškas istorijas (Williamo Shakespeare'o, Niccolò Machiavellio ir t. t.), kuriose atsivėrė tokios temos kaip patriotizmas, tėvynės meilė ir pan.

Taigi, filosofo nuomone, „testo kartos“ vaikams, pripratusiems prie testo tipo užduočių ir prarandantiems naratyvines galias, per šiuos pasakojimus suteikiama galimybė šias galias susigrąžinti¹¹. Kaip ši europietiška literatūra įaudžiama į pilietinio ugdymo pasakojimą? Kiek neįprastai kitų pilietinio ugdymo vadovėlių kontekste skamba vadovėlyje minimo italų sociologo Francesco Alberonio mintis, jog modernioji pilietinė visuomenė prasideda nuo meilės (p. 40). Būtent tai tampa išeities tašku Donskiui detaliai analizuoti Shakespeare'o garsiąją tragediją *Romeo ir Džuljeta*. Mylimosios pasirinkimas, o ne giminės interesų pašymas, savos tapatybės kūrimas, o ne „gatavų“ identiteto modelių perėmimas, asmeninio santykio su „kitu“ užmezgimas vietoj etikečių klajavimo, įstatymo viršenybė prieš keršto logiką (kad ir kaip skaudžiai tai atsiliepią pagrindinių herojų likimams) – tai moderniojo mentaliteto pergales prieš ikimodernybę požymiai, detaliai atskleidžiami šio kūrinio analizėje. Kitas moderniojo žmogaus bruožas – draugystė paskatino vadovėlio autorių imtis kito ne mažiau žinomo veikalo – Miguelio de Cervanteso *Don Kichoto* aptarimo. Knygoje taip pat galima rasti kitų žinomų autorių veikalų: Jonathano Swifto *Guliverio kelionės*, Machiavellio *Mandragora*, Michailo Bulgakovo *Šuns širdis*, Danielio Defoe *Robinzonas Kruzas*, George'o Orwello

¹⁰ Plačiau apie visuminę ugdymo sampratą žr. Žibartas Jackūnas, *Lietuvos švietimo kaitos linkmės*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 41–47.

¹¹ Kultūros savaitė 2014-12-06, [prieiga internetui], in: http://www.lrt.lt/mediateka/laidos/K/65555/kulturos_savaite, [2015-02-17].

1984-ieji, Stendhalio *Vanina Vanini*, Marko Twaino *Princas ir elgeta*, Ericho Marios Remarque'o *Vakarų fronte nieko naujo*, Anthony Burgesso *Prisukamas apelsinas*, Milano Kunderos *Nemirtingumas* ir kitų analizių.

Kita vertus, Donskio vadovėlyje matoma ne tik *tarpdalykinių* (literatūros, istorijos, filosofijos, politikologijos ir t. t.), bet ir vadinamųjų *sociokultūrinės integracijos* apraiškų. Ši integracija pasireiškia pateikimu daugiau žinių ir užduočių, susijusių su moksleivio poreikiais ir interesais ir padedančių ugdyti praktiniam gyvenimui reikalingus įgūdžius, moksleivio įtraukimu į kritinį socialinio gyvenimo ir kultūros reiškinių svarstymą ir vertinimą, perteikimu gyvų, aktualių dabartinės kartos sociokultūrinei patirčiai vertybių¹². Beje, kaip tik pilietinio ugdymo vadovėliai yra kaltinami atotrūkiu nuo realybės¹³. Donskio europietiškas pasakojimas pradedamas nuo kritinio požiūrio į mus supančią realybę. Tai Kunderos romane *Nemirtingumas* aprašytas imagonologijos – iš pramanų kuriamo pasaulio suvokimo – reiškiny. Apskritai knygos pirmoje dalyje „Individas, visuomenė ir socialumas“ daug dėmesio skiriama pseudoįvykių, viešųjų ryšių akcijų, tendencingų informacinių pranešimų atpažinimui. Po paragrafų esančiose klausimų, užduočių, diskusijų skiltyse siūloma analizuoti populiariusius TV serialus ar laidas, spausdintinės žiniasklaidos priemonės juose ieškant tariamos tikrovės, viešosios nuomonės formavimo, neobjektyvumo ir kt. tendencijų. Savarankišioms studijoms skirti ir vadovėlio pabaigoje esantys ne tik rekomenduojamų knygų, bet ir kino filmų, spektaklių, kompaktinių plokštelių, interneto puslapių sąrašai. Žodžiu, vadovėliu skatinamas aktyvus moksleivio santykis su medžiaga – autoriaus tekste pateikiamos žinios turi vesti prie informacinių, komunikacinių, so-

cialinių gebėjimų ugdymo. Galiausiai, minėtas kritinis meno kūrinų aptarimas – tai taip pat į gebėjimus orientuoto ugdymo apraiška.

Kitas svarbus vadovėlio aspektas, taip pat atliepiantis naujausias ugdymo turinio tendencijas, – dėmesio sutelkimas ne į konkrečius mokslus ir jų teorijas, bet susikoncentravimas į pačias tikroves, tų tikrovių kritinius „pjūvius“. Autoriui buvo įdomi ne tik meilė, draugystė, tolerancija, patriotizmas, bet ir cinizmas, chamizmas, smurtas, skurdas, fanatizmas bei kitos socialinės elgsenos, mąstysenos, jausenos. Tiesa, reikia sutikti su paties autoriaus ir kitų šios knygos recenzentų teiginiais, kad šie „pjūviai“ reikalauja nemenkų moksleivių gebėjimų, taip pat didžiulio mokytojo pasiruošimo. Kai kurie sakiniai dėl jų ilgio ir juose išreiškiamos minties sudėtingumo turi tapti tikru supratimo iššūkiu ne tik dešimtokams, bet ir jų mokytojams. Kaip antai, „ne veltui anglų kalbos žodis „civility“, reiškiantis mandagumą, siejasi su pilietiškumu (angliškai „civil society“ reiškia pilietinę visuomenę), o mandagumą taip pat apibūdinantis „civility“ sinonimas „politeness“ reiškia politiškai sąmoningo žmogaus, polio žmogaus, gebėjimą gerbti kitus piliečius – kitaip tariant, reiškia socialumą ir ryšio su kitais galią“ (p. 72–73).

Išryškinti vadovėlio modeliavimo bruožai leidžia teigti, kad Donskio *Pilietinis ugdymas* – tai vadovėlio-skaitymo knygos tradicijas savitai modifikuojanti knyga. Pasakojimas čia nėra savitikslis dalykas, kuris turi nusėsti „tuščiose“ mokinių galvose, idant būtų nekritiškai atkartojamas. Pasakojimas čia – tai moksleivių naratyvinių gebėjimų atgaivinimo, diskusijų, vertinimo, analizės, domėjimosi, netgi bendravimo su kitais moksleiviais ar namiškiais prielaida. Belieka tikėtis, kad kada nors ir istorijos mokslo ar ugdymo baruose dirbantys specialistai pateiks visuomenei tam tikrus kanonus griaunančio, netradicinio istorijos vadovėlio pavyzdį.

¹² Apie integracijos požymius žr. Žibartas Jackūnas, op. cit., p. 77–79.

¹³ Plačiau apie tai: Saulius Jurkevičius, op. cit.